

ZLOMKY GOTICKÉ ARCHITEKTURY KOSTELA SV. PETRA A PAVLA VE ZLATNÍKÁCH

MIROSLAV KOVÁŘ – VOJTĚCH VANĚK

Poznání řady středověkých staveb je omezeno na sledování jejich materiálu druhotně využitého v navazujících novostavbách, případně v nově budovaných či adaptovaných konstrukcích stavby původní. V některých případech je dokumentace takového recyklovaného materiálu jediným zdrojem poznatků o architektuře původní stavby, což je i příklad kostela sv. Petra a Pavla ve Zlatnících u Prahy, kde se hojně angažovali pražští měšťané. Dislokované články ze zaniklého středověkého kostela byly hojně využity v novostavbě kostela z roku 1857. Umožňují datovat výstavbu středověkého kostela nejpozději do průběhu 14. století, snad se starší raně gotickou fází z doby před rokem 1300.

FRAGMENTS OF THE GOTHIC ARCHITECTURE OF ST. PETER'S AND PAUL'S CHURCH IN ZLATNÍKY

Identification of many medieval buildings is limited to the survey of their material reused in subsequent constructions, or in newly built or adapted structures of the original building. In some cases, the documentation of such recycled material is the only source of knowledge about the architecture of the original structure, such as the Church of St. Peter and Paul in Zlatnicky near Prague, where the burghers of Prague were very involved. Dislocated fragments from the defunct medieval church were extensively reused in the construction of the new church in 1857. They allow the dating of the medieval church latest to the 14th century, perhaps with an early Gothic phase from before 1300.

Klíčová slova — farní kostel – architektura – středověk – Zlatnicky u Prahy – architektonické detaily

Key words — parish church – architecture – Middle Ages – Zlatnicky near Prague – architectural details

Ves Zlatnicky (okr. Praha-západ) se nachází mezi Dolními Břežany a městem Jesenice, v těsné blízkosti současné hranice hlavního města Prahy. Okolní krajina tvořila již od vrcholného středověku součást hospodářského zázemí pražských měst a byla s životem uvnitř aglomerace úzce propojena v mnoha ohledech. Pražští měšťané nejpozději od 14. století zakupovali pozemkový majetek v okolí města, hospodářsky jej využívali, v některých případech ovlivňovali také stavební podobu sídel nebo sakrálních staveb (MEZNIK 1965; NOVÝ 1971; ŠIMŮNEK 2013, 115–120). Značná část tohoto zázemí středověkého města se stala v 60. letech 20. století součástí Velké Prahy, některé obce naopak zůstaly těsně za její hranicí. To je rovněž případ vsi Zlatnicky, jejíž jádro leží pouze 1 km od jižní hranice hlavního města Prahy, že zůstaly vně města, třebaže osudy obou sídel jsou úzce spojeny.

Uprostřed vsi Zlatnicky stojí kostel sv. Petra a Pavla – jednodílná stavba s polygonálně zakončeným chórem. S výjimkou přízemí věže v jihozápadním nároží je pseudorománský, vybudovaný v roce 1857 na místě staršího kostela (PODLAHA 1907, 219–220; obr. 1, 2).

Výpověď písemných pramenů

Ves Zlatnicky náležela v předhusitském období mezi početné menší statky, jejichž rozdrobená a dynamicky se proměňující majetková držba v rukou církevních institucí, drobné šlechty a pražských měšťanů byla typická pro široký okruh krajiny v zázemí středověké Prahy (NOVÝ 1971). Ačkoli již od prvních písemných zmínek o vsi a místním kostele z počátku 14. století nacházíme Zlatnicky v majetku pražského měšťanského rodu Welflovců, je pravděpodobné, že dějiny lokality jsou starší a že původně měla jiné vlastníky, pravděpodobně z řad šlechty. V odborné literatuře se vyskytly názory o značně starém původu vsi v soustavě knížecích služebných osad (KRZEMIENSKA/TŘEŠTIK 1964, 654; ŠMILAUEROVÁ 1992, 129–130), ale též o podstatně mladším vzniku až v kolonizačním horizontu 13. století (ŽEMLIČKA 1974, 437–439). Podobně nejasné jsou z hlediska výpovědi písemných pramenů, respektive dějin osídlení, také úvahy o stáří a zakladatelích zlatnického kostela. Podle J. Žemličky mohla proběhnout kolonizace Zlatnicka kolem poloviny 13. století v režii některého ze šlechtických rodů – pravděpodobně pánů z Říčan doložených v nedaleké Zvoli (ŽEMLIČKA 1974, 438–439). V případě platnosti uvedené hypotézy by bylo možné hledat v jejich okruhu i zakladatele zlatnického kostela.

Ves a kostel jsou poprvé doloženy roku 1300, kdy Konrád a Dětrich z rodu Welflovců, měšťané Starého Města pražského, darovali část svých příjmů ze Zlatníků nově založené kapli při kostele sv. Valentina v Praze. Pražský biskup Jan IV. z Dražic v listu vydaném krátce poté určil, že

pokud by v budoucnu tento roční plat kostelu sv. Valentina byl zadržován, kostel ve Zlatnících má podlehnout interdiktu, dokud nebude dlužná částka splacena (TADRA 1882, 568–569).

Další listina byla vydána roku 1314, kdy staroměstský měšťan Dětrich z rodu Welfoviců postoupil své vsi Zlatníky, Brníky a Hodkovice zákupným právem rychtáři Ottovi, který následně zorganizoval jejich nové emfyteutické vysazení na „německém“ právu. Při této příležitosti byla určena také výše obilných desátků pro zlatnického faráře z každého poddanského lánu, a to jeden strych pšenice a jeden strych ječmene (RBM III, 76–78).

Obr. 1. Zlatníky u Prahy (okr. Praha-západ). Výřez z indikační skici mapy stabilního katastru z roku 1841 (© Národní archiv ČR). Dostupné na <https://archivnimapy.cuzk.cz/uazk/skici/skici/KRM/KRM485018410/KRM485018410_index.html>.

Podle uvedených pramenů existence zlatnického kostela s jistotou předcházela emfyteutickému vysazení vsi z roku 1314. Stejně tak roku 1314 již ve vsi stála i tvrz, kterou rychtář Otto obdržel od Dětricha Welfovice za 20 hřiven stříbra a která stávala zřejmě v hospodářském dvoře severovýchodně u kostela v jeho bezprostřední blízkosti (SYNEK/ROŽMBERSKÝ 2013).

Další majetkoprávní vývoj Zlatníků byl poměrně pestrý (SEDLÁČEK 1927, 217; BARTÁK 1939, 74–75; ŠMILAUEROVÁ 1992, 129–147). Měšťan Jindřich z rodu Welfoviců prodal ves již v 1. polovině 14. století a plat pro rodovou kapli převedl na jiné majetky (TADRA 1882, 574). Roku 1356 Zlatníky prodala pražská mlynářka Alžběta, a to včetně patronátního práva ke kostelu, pražské svatovítské kapitule (TEIGE 1912, 382). Jak se zdá, prostředky na tuto transakci kapitule poskytli bratři pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic, litoměřický probošt a pražský kanovník Bohuslav a jeho bratr Smil z Pardubic, kteří si následně ponechali v držení patronátní právo ke zlatnickému kostelu (RBM VI/1, 150–153). I z tohoto důvodu je v letech 1367 a 1380 doložen jako patron zlatnického kostela Vilém z Pardubic a ze Staré. Až roku 1397 je ve stejné funkci doložen svatovítský kanovník Vítek z Černčic (BOHÁČ 2001, 229). Zároveň bylo ve vsi množství poddanských dvorů v držení pražských, především novoměstských měšťanů (TEIGE 1912, 382–383; MENDL 1916, 430; MEZNÍK 1965, 61). Za husitských válek Zlatníky jako duchovenský statek zabrala rada Starého Města pražského, která je připojila k záduší farního kostela sv. Jiljí. Roku 1500 král Vladislav II. postoupil patronátní právo ke zlatnickému kostelu Václavu Benedovi z Nečtin a na Břežanech a jeho bratru, a to z důvodu, že „otec a předkové jeho mají pohřeb svůj ve vsi Zlatnících“, tj. bezpochyby přímo ve zlatnickém kostele (TEIGE 1900, 218). Poté, co byla ves konfiskována Starému Městu po stavovském povstání roku 1547, ji císař Ferdinand I. roku 1556 znovu daroval k záduší kostela sv. Jiljí, a to včetně patronátního práva ke kostelu (BARTÁK 1939, 75; ŠMILAUEROVÁ 1992, 132). Roku 1625 Zlatníky přešly do držení kláštera dominikánů, který byl usazen u kostela sv. Jiljí (BARTÁK 1939, 75; ŠMILAUEROVÁ 1992, 136). V řádovém majetku zůstal zlatnický statek až do roku 1860, kdy jej po epizodické držbě Františkem Ringhofferem získalo pražské arcibiskupství (PODLAHA 1907, 218; BARTÁK 1939, 75).

Zlatnický kostel sv. Petra a Pavla, jehož patrocínium je doloženo od roku 1657 (ŠMILAUEROVÁ 1992, 135), je po prvních zmínkách z počátku 14. století znovu uváděn od roku 1352 jako farní v říčanském děkanátu (BARTÁK 1939, 74–75; BOHÁČ 2001, 229). Podle vizitačního protokolu z roku 1380 byl vybaven ornáty, bohoslužebným náčiním i několika liturgickými rukopisy (HLAVÁČEK/HLEDÍKOVÁ 1973, 311). Zdejší fara nezanikla ani během husitských válek a byla osazena kněžími podobojí po celé předbělohorské období (PODLAHA 1907, 216–217; BARTÁK 1939, 75; ŠMILAUEROVÁ 1992, 133–135). Je tedy zřejmé, že zlatnický kostel po celou tuto dobu zůstal udržován a plnil svou farní funkci. Zároveň je doloženo, že sloužil jako pohřebiště šlechty sídlící v obvodu farnosti, především držitelů Dolních Břežan. Písemně je tato skutečnost doložena v případě Benedů z Nečtin k roku 1500 (viz výše). Z předpokládaných šlechtických náhrobků se však dochoval pouze jediný

z roku 1587 (PODLAHA 1908, 173). Starší topografické popisy přitom připomínají v kostele většiny množství sešlapaných nečitelných náhrobníků, z nichž některé podle erbových znamení podkov zcela jistě náležely Želinským ze Sebusína, vlastníkům Dolních Břežan v závěru 16. století (SCHALLER 1788, 187; SOMMER 1844, 159).

K poškození kostela došlo až za třicetileté války. Ani tehdy však zdejší fara nezankla a kostel stále plnil svou funkci. Roku 1657 kantor Jan Radnický v nejstarší zlatnické matrice zaznamenal o činnosti nového duchovního správce z řádu dominikánů, „že při téměř chrámu Páně žádných zvonův neměli, nebo předtím od vojákův z toho kostela pobrány byly, však týž pan páter tak se o to dostatečně snažil (...), lidí žádal (...), takže jsou to učinili a dva zvonce do téhož chrámu Páně zlatnického způsobili (...), přitom na kostnici krov od vojákův byl spálený, nový dal postaviti, též v chrámu páně křtitedlnice nebylo, dal křtitedlnici novou udělati, na věži, kde zvony zůstávají, též všecka prkna popálena byla od vojákův, zase touž zvonici dal v nově prkny spraviti, v kostele novou kazatedlnici dal udělati, kruchty spraviti, strop, co vojáci prken odtrhali a spálili, dal zase táflovati (...), naposledy vížku na téměř kostele s makovicí s erbem jich milostí pánův patres dominikánův dal postaviti“ (ŠMILAUEROVÁ 1992, 135).

Barokní a mladší vybavení kostela, pocházející ze 17. až 19. století včetně zvonů z let 1708–1771 (PODLAHA 1907, 219–220; 1908, 171–175), bylo zčásti dochováno i po razantní přestavbě provedené ještě pod správou dominikánského řádu roku 1857, při které bylo z původní stavby ponecháno pouze přízemí věže (PODLAHA 1907, 219).

Pokud shrneme výše podaný stručný přehled, písemné prameny nedovolují přesně stanovit celkové stáří ani jednotlivé fáze výstavby zlatnického kostela. S jistotou víme, že stál již kolem roku 1300, avšak jen s velkou dávkou nejistoty se můžeme domnívat, že jeho zakladateli mohli být páni z Řičan nebo jiný šlechtický rod snad ve 2. polovině 13. století. Je otázkou, zda pražský měšťanský rod Welflovců přispěl k rozvoji stavební podoby kostela. Spíše se zdá, že fundátorská aktivita rodu se v této době upínala ke kapli při kostele sv. Valentina na Starém Městě pražském (DRAGOUN 2015). Naopak rod pánů z Pardubic a ze Staré, příbuzný s pražským arcibiskupem Arnoštem z Pardubic, jehož členy nacházíme jako patrony kostela ve 2. polovině 14. století, případně pražská svatovítská kapitula mohli být iniciátory jeho částečné přestavby. Zdůraznit je třeba též skutečnost, že v 15. a 16. století zlatnický kostel sloužil jako rodové pohřebiště pro vlastníky Dolních Břežan, především Benedy z Nečtin (ti získali na přechodnou dobu dokonce i patronátní právo) a Želinské ze Sebusína, jejichž členové mohli přispět přinejmenším k jeho výzdobě.

Stručný popis nálezové situace

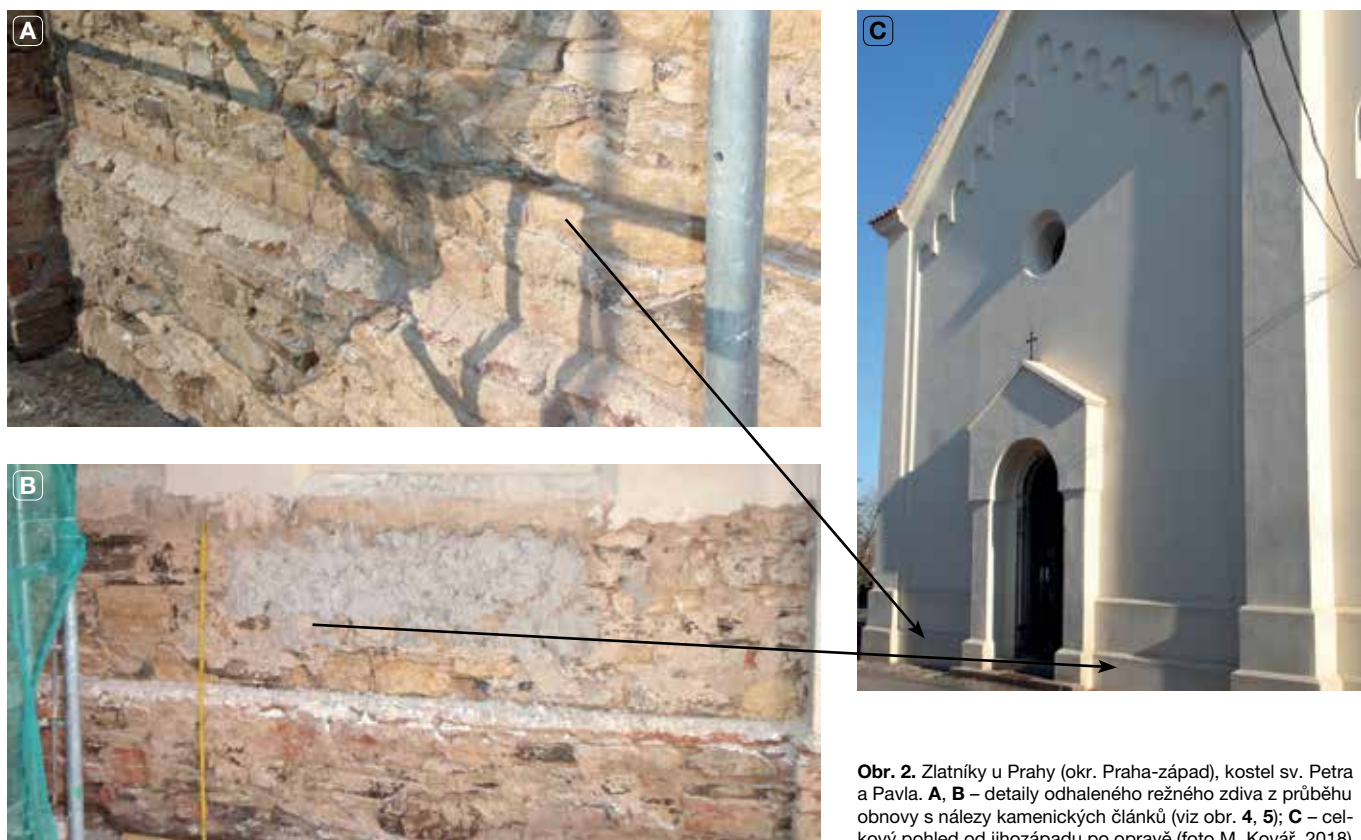
Úvodem je třeba konstatovat, že níže prezentované nálezy byly učiněny zcela náhodně a v komplikovaných podmínkách probíhající stavby s rychlým postupem prací. Tato skutečnost významně podmínila charakter a možnosti dokumentace, kterou i tak je třeba nahlížet pouze jako východisko dalšího poznání. Maximalistický požadavek na co nejpodrobnější dokumentaci se v takových případech, navíc realizovaných ve vlastní režii autorů, jeví jako nereálný a nezřídka je v rozporu s běžnou praxí na probíhajících stavbách.

V případě dokumentace zazděných prvků nám tak šlo především o skici jejich viditelných ploch v maximálních rozměrech, které nejsou v líci příliš zřetelné, ale byly v některých případech bezpečně ověřeny drobnou sondáží do hloubky zdiva. Dokumentovat detailně poškození prvků je v takových případech spíše zavádějící, podstatné je uchopit celkový tvar prvku, a to i v situaci, že tvar bude časem verifikován následným výzkumem. Cílem naší snahy je předat do povědomí odborné veřejnosti skutečnost, že se ve zdivu kostelní stavby nachází starší recyklovaný materiál. Již tato informace je nanejvýš pozitivní a hodná publikování, neboť ovlivňuje budoucí odborná stanoviska a zacílení případného odborného zájmu památkové péče vztáženého k tomuto objektu. V tomto kontextu, při absenci nám dostupného zaměření, je třeba níže formulovaný informativní text nahlížet.

Již dříve byla na kostele ve Zlatnících identifikována nahodilá přítomnost gotických architektonických článků pod opadanou omítkou v soklové partii lodě a presbytáře.¹ Při nedávné (2018) opravě omítek západního průčelí a dolních partií presbytáře a lodě² bylo možné toto zjištění

1 Nepublikované orientační zjištění M. Kováře z roku 2016.

2 Oprava probíhala především v měsíci dubnu a květnu roku 2018. Výběrovou dokumentaci při velmi rychle postupující opravě provedl M. Kovář.

Obr. 2. Zlatníky u Prahy (okr. Praha-západ), kostel sv. Petra a Pavla. **A, B** – detaily odhaleného režného zdiva z průběhu obnovy s náleží kamenických článků (viz obr. 4, 5); **C** – celkový pohled od jihozápadu po opravě (foto M. Kovář, 2018).

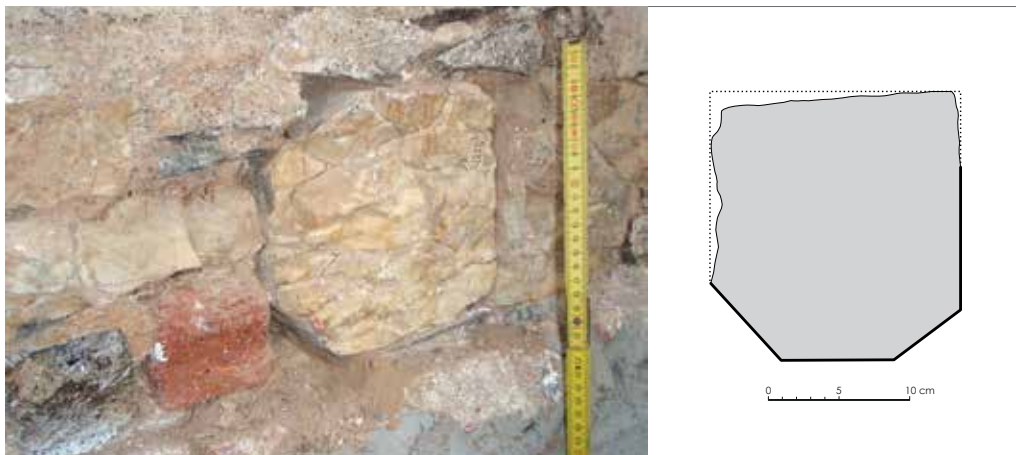
rozšířit. Zdivo stávajícího kostela je vyzděno převážně z lomového opukového kamene a cihel (obr. 2). Po sejmutí omítek však bylo možné v jeho struktuře pozorovat četné využití starších prvků, které náležejí převážně předchůdci stávajícího kostela. Jejich podrobnější dokumentace byla vyloučena progresivním postupem prací a náhodným zjištěním zásahu do pláště kostela. Bližší určení fragmentů ztěžoval i fakt, že v hojně míře byly orientovány svou původně pohledovou částí do jádra zdiva.

Z výraznějších zlomků si zaslouží zmínku pětiboký opukový prvek (nepočítaje předpokládanou rubovou plochu) zazděný v jižní zdi lodi, který by mohl náležet například klenebnímu žebru, případně střednímu okennímu sloupku, ale nelze vyloučit ani jinou část stavebního detailu (obr. 3). Prvek patrně vykazuje opracování v místě okosení i na levé straně. Přesto, že je poškozen, opracování je možné nejspíše konstatovat také u jeho horní plochy. Je vytesán z opuky a v líci zdi se projevoval pouze svou velmi degradovanou ložnou plochou. Pravděpodobně klenebnímu žebru náležejí další opukový zlomek, zazděný v západním průčelí kostela při severní straně portálu (obr. 4). Zlomek má bezpečně profilaci vyžlabeného klínu. Jeho tvar byl zjištěn v hloubce zdiva; v líci zdiva se projevoval ložnou plochou, na které je možné sledovat velmi sporé stopy po opracování ozubeným nástrojem – patrně plošinou s břitem a plochými zuby (obr. 4).

Výše zmíněné dva prvky jsou doprovázeny hůře specifikovatelnými zlomky, které jsou pouze prostě vyžlabeny či okoseny. Jeden článek je osazen v západní fasádě po jižní straně portálu (obr. 5). Jedná se o mírně obdélný opukový prvek s výžlabkem v pravé horní části. Ložná část prvku má délku 22 cm, levá strana se zachovala v délce 22,5 cm. Horní hrana prvku se zachovala v délce 13,5 cm a jeho pravá strana, nepočítaje v to výžlabek, měla výšku 12,5 cm. Druhý, prostě okosený na pravé straně, o rozměrech cca 15 × 33 cm, byl identifikován v severozápadním nároží lodi (obr. 6: A). Obdobně formovaný článek byl zjištěn v soklové partii jihovýchodního nároží lodi – opukový kvádr velikosti cca 23 × 57 cm.

Vedle popsaných prvků byl zaregistrován minimálně v jednom případě i obdélný prvek, který do líce zdiva prostupoval svým hrubě zpracovaným rubem (min. 86 × 22 cm). Nelze vyloučit, že se může jednat o segment klenebního žebra, zazděného na jižním rozhraní lodi a presbytáře. Druhotně použité opukové kvádry nacházíme i ve vyšších partiích v severozápadním nároží lodi, kde posloužily jako armovací prvky (kvádry rozměrů cca 24 × 30 cm; 22 × 45 cm; 25 × 46 cm; 30 × 42 cm).

Obr. 3. Zlatníky u Prahy, kostel sv. Petra a Pavla. Gotický zlomek opukového pětibokého, patrně klenebního žebra(?) zazděný v jižní zdi lodi (foto a zaměření M. Kovář, 2018; překreslil M. Semerád, 2019).

Obr. 4. Zlatníky u Prahy, kostel sv. Petra a Pavla. Gotický fragment opukového klínového vyžlabeného žebra s opracováním ložné plochy, zazděný v západní průčelní zdi lodi. Profilace byla bezpečně doplněna na základě ploch článku zachovaných v hloubce ložné spáry zdiva, v líci hůře zřetelných. Zaměření přístupných částí bylo provedeno hřebem s výsuvnými jehlicemi (foto a zaměření M. Kovář, 2018; překreslil M. Semerád, 2019).

Obr. 5. Zlatníky u Prahy, kostel sv. Petra a Pavla. Gotický prvek probraný výžlabkem osazený v západním průčelí a schéma jeho profilace (foto a terénní skica M. Kovář, 2018; překreslil M. Semerád, 2019).

Množství druhotně použitých prvků bylo zjištěno i ve zdivu presbytáře. Výrazný je například obdélný opukový prvek s rozměry cca 30 × 70 cm. Vzhledem k tomu, že články jsou vesměs svou profilací otočeny do zdiva, případně jejich profilace byla odtesána, bližší určení není možné. Připomenout lze alespoň zlomek probraný výžlabkem a pečlivě opracované opukové kvádry (obr. 6: B) rozdílných velikostí (18 × 63,5 cm; 23,5 × 32 cm; 33 × 50 cm; 30 × 33,5 cm; 16,5 × 65,5 cm; 16,5 × 43 cm). V jednom případě lze registrovat opracování prvku (kvádr o velikosti cca 15,5 × 43 cm), které se blíží stopám po opracování plošinou s břitem a plochými zuby. Ve většině případů převládají stopy po opracování nástrojem s plochým ostřím. Zajímavé je zjištění, že opracování středověkých prvků na viditelných plochách není jednotné.

Alespoň letmou zmínku si zaslouží věž při jihozápadním nároží lodi. Její zdivo je lomové a v dolních partiích se odlišuje od zdiva lodi i presbytáře. Minimálně její dolní okenní otvor v jižní zdi byl

do zdiva prolámán druhotně, jeho výsledná podoba souvisí s historizující úpravou kostela. V této souvislosti je třeba připomenout, že v horním podlaží věže, při vstupu na půdu kostelní lodi, se ve věži uplatnily druhotně použité starší dřevěné prvky (obr. 7). Určení jejich původu a funkce přinese budoucí podrobný průzkum, který jistě zahrne i dendrochronologické datování konstrukcí.

Obr. 6. Zlatníky u Prahy, kostel sv. Petra a Pavla. **A** – jednoduše okosený gotický prvek v západním průčelí kostela; okosení je zřetelné vpravo; **B** – druhotně použité gotické kvádry ve zdivu západního opěráku po severní straně presbytáře; u prvků jsou dobře zřetelné obvodové stezky vytesané dlátem i hlubší důlky po základním opracování, na ploše některých prvků je zřetelné opracování plošinou (?) s rovným a s ozubeným břitem (foto M. Kovář, 2018).

Obr. 7. Zlatníky u Prahy, kostel sv. Petra a Pavla. Druhotně použité dřevěné konstrukční prvky v interiéru druhého patra věže (foto M. Kovář, 2018).

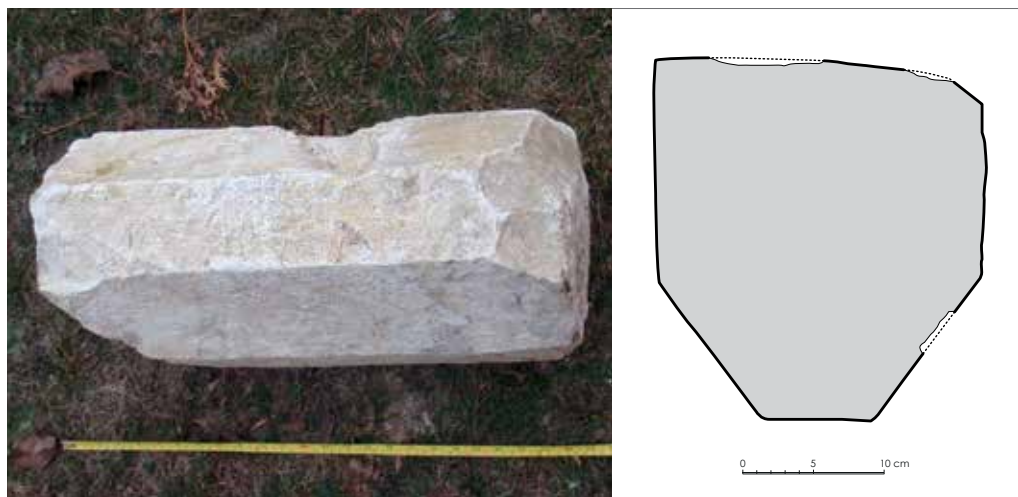
Vyhodnocení

Středověký kostel je s největší pravděpodobností ještě zachycen na indikační skice mapy stabilního katastru z roku 1841. Zobrazen je zde obdélný kostel s polygonálním pětibokým presbytářem, věží v jihozápadním nároží a rizalitem (mladší předsíní?) v západním průčelí (SYNEK/ROŽMBERSKÝ 2013, 38).

Zlomky dokumentované při opravě omítek v roce 2018 jsou prozatím jedinými doklady o středověkém kostele ve Zlatníkách a je nezbytné učinit pokus o jejich rámcové časové zařazení. To se týká uvedeného (hypoteticky) pětibokého nevyžlabeného prvku (obr. 3), ale zejména klínového prvku vyžlabeného (obr. 4), který je možné pracovním způsobem interpretovat jako zlomek klenebního žebra nebo okenního sloupku.

Pokud by zmíněný velmi poškozený víceboký zlomek (obr. 3) náležel klenebnímu žeburu, bylo by možné uvažovat o jeho vytesání již v rané gotice. Klenební žebra ve formě okoseného hranolu nebo tupého nevyžlabeného klínu se u nás vyskytují v gotické architektuře v průběhu 13. století (MENCLE 1953, 269). Velmi oblíbená byla v době kolem poloviny 13. století a v době vlády krále Přemysla Otakara II. Tato forma klenebních žebur však přežívala i do poloviny 14. století. Připomenout lze alespoň žebra zaklenutí presbytáře kostela sv. Václava v Budyni nad Ohří (LIBAL 2001, 47). Z geograficky bližších příkladů lze zmínit žebra podklenutí tribuny kostela sv. Václava ve Chvojínku, datovaného do doby kolem roku 1270 (cf. KUTHAN 1994, 153), zaklenutí věže

Obr. 8. Praha 1–Nové Město, náměstí Republiky čp. 461. Dílec dislokovaného pětibokého klenebního žebra nalezeného při archeologickém výzkumu v roce 2003 (foto M. Kovář, 2018; zaměření M. Kovář, 2009; kresba J. Hlavatý, 2009).

kostela sv. Václava ve Václavcích z konce 13. století (LÍBAL 2001, 529) či zaklenutí presbytáře kostela Všech svatých v Olešce asi ze 3. čtvrtiny 13. století (LÍBAL 2001, 291). Srovnatelnou profilací mají i žebra ze zaniklé klenby presbytáře a z tribuny raně gotického kostela sv. Martina v Sedlčanech, jehož raně gotická etapa výstavby byla nejnověji datována do let 1275–1285/1287 (PRIX 2017, 6, 9, 10, 12). Vyskytují se i v pražských měšťanských domech (např. Celetná čp. 553 a 563).³

Podstatně větší rozpětí výskytu má druhé zjištěné žebro o profilu vyžlabeného klínu v západním průčelí kostela (obr. 4). Tvar se uplatnil např. již při zaklenutí Staronové synagogy v Praze datované do doby kolem let 1270–1275 (KUTHAN 1994, 350, 352). Uvedený tvar žebra byl však použit též u celé řady staveb, které vyrůstaly v průběhu 14. století (MENCL 1953, 272, tab. VI. na s. 275) s tím, že v jeho 2. polovině patří mezi tři nejběžnější (MENCL 1953, 274, tab. VII. na s. 277). Tento tvar žebra se vyskytuje i po celé 15. století (MENCL 1953, 280, tab. IX. na s. 278 a tab. X. na s. 279). Z regionálního hlediska je třeba zmínit obdobně profilovaná žebra uplatněná při zaklenutí presbytáře (původně apsidy) kostela sv. Václava v Dolních Jirčanech (PODLAHA 1908, 58, obr. 75 na s. 59).

S analogickými tvary žebor profilu vyžlabeného klínu se rovněž setkáváme v pražském materiálu. Ve 2. čtvrtině 14. století byla žebry této profilace zaklenuta kaple po severním boku protaženého chóru klášterního kostela augustiniánů – eremitů sv. Tomáše v Praze na Malé Straně (např. LÍBAL 1983, 213). Z doby kolem a těsně po polovině 14. století se obdobně profilovaná žebra uplatnila při zaklenutí ambitu benediktinského kláštera v Emauzích (LÍBAL 1983, 233). Připomenout lze i žebra zaklenutí lodi kostela sv. Martina ve zdi z 2. poloviny 14. století (LÍBAL 1983, 297, 299). Známe je rovněž z Rotlevova domu, vyrůstajícího do doby kolem poloviny 14. století (LÍBAL 1983, 310), kde byla těmito žebry druhotně zaklenuta jihovýchodní část přízemí jižní části domu (LÍBAL/MUK 1996, 178). Připomenout lze rovněž nesmírně zajímavou klenbu s obdobně profilovanými žebry, která se nachází v čelní prostora při síni v Melantrichově ulici čp. 472. Klenební žebra se zde stýkají v terčovém svorníku, který pokrývají zkadeřené listy. Tato klenba je datována až na skloněk 14. století (LÍBAL/MUK 1996, 198).⁴ Obdobně profilovaná žebra se na konci 14. století uplatnila také na Pražském hradě, kde byl těmito žebry zaklenut jižní trakt jižního palácového křídla v přízemí (LÍBAL 1983, 276). Zajímavé je jejich uplatnění při výstavbě vrcholně gotických domů. Připomenout lze žebra zaklenutí komory čp. 414/I na Uhelném trhu. Klenba dvorního křídla je datována povšechně do 2. poloviny 14. století (LÍBAL/MUK 1996, 199). Při hodnocení formy žebra v kostele ve Zlatníkách nemusí být

3 Izolovaný fragment pětibokého žebra, ovšem vzdálenějšího tvaru tupého klínu, byl také objeven při archeologickém výzkumu v Praze na náměstí Republiky v roce 2003 (obr. 8). Plocha, na které bylo žebro nalezeno, nebyla v čase do poloviny 13. století zřetelněji osídlena (JUŘINA 2009, 68). V širším okolí nálezů zaznamenáváme stavební aktivitu v průběhu celého 13. století, ať je to rozšíření kostela sv. Benedikta ve 30. letech 13. století (DRAGOUN 2002, 66), časná raně gotická výstavba v klášteře minoritů u sv. Jakuba či adaptace dnes novoměstského kostela sv. Klimenta po roce 1226 (např. DRAGOUN 2002, 131). Na Starém Městě vyrůstala ve 2. polovině 13. století celá řada raně gotických domů, mj. v Celetné a Dlouhé ulici (např. LÍBAL 1983, 198).

4 K tomu je však třeba připomenout, že s volně srovnatelnými příklady dekoru se setkáváme v Praze již na hlavicích přípor presbytáře kostela sv. Tomáše (svěceno 1315), na detailech oratoře slavného domu – paláce U zvonu (LÍBAL/MUK 1996, 148), jehož výstavba je nejnověji datována do let 1310–1315 (BENEŠOVSKÁ 2010, 67), hlavicích jižního portálu kostela sv. Jiljí, jehož výstavba byla zahájena již kolem roku 1313 (LÍBAL/MUK 1996, 133), a detailech z čp. 432 v Michalské ulici datované do 1. čtvrtiny 14. století (LÍBAL/MUK 1996, 141). Nálezy z čp. 432 jsou připravovány k publikaci.

bez významu jeho subtilní forma. Přirozeně může vyplývat i z jeho zapojení v konstrukci stavby, ale oproti hutnějším klínovým raně gotickým profilům se zde rýsuje jistý rozdíl. Zařazení prvku do průběhu vrcholné gotiky odpovídají i stopy po jeho opracování, tedy nejspíše plošinou s břitem a plochými zuby (k tomu CIHLA/PANÁČEK 2013, 59).

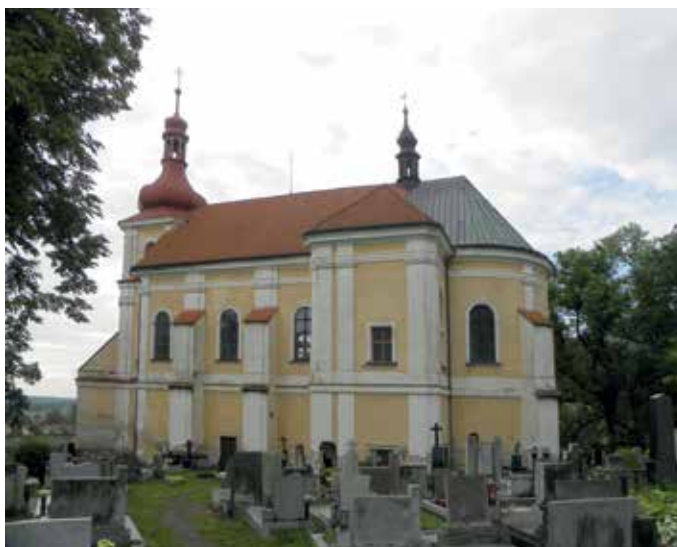
Pokud pátráme po centru, které mohlo ovlivňovat výslednou podobu architektury zlatnického kostelíka, nelze na prvním místě nejmenovat Prahu. O tom, že výstavba ve středověké Praze našla bezprostřední ohlas i v jejím okolí, svědčí s největší pravděpodobností gotická přestavba kostela sv. Vavřince v Černovičkách (okr. Praha-západ), vzhledem k pražskému stavitelství příznačně provedená z cihelného zdiva v gotické vazbě (LIBAL 2001, 59). Na reliéfním svorníku zde nacházíme znak Budka z Černovic, patrona kostela, který byl pražským měšťanem (NAŇKOVÁ 1980, 449).

Středověké zlomky zazděné ve stavbě kostela sv. Petra a Pavla svědčí o přítomnosti středověké stavby, jejíž materiál byl v 19. století následně využit při stavbě jejího nástupce. Představují první hmotné doklady výstavby zlatnického kostela v průběhu gotiky. Protože starší etapu stavby kostela by bylo možné hypoteticky položit před výše zmíněný rok 1300, nelze vyloučit, že výsledná gotická podoba kostela mohla být výsledkem více gotických stavebních etap, jistotu však prozatím nemáme. Podíl známého pražského rodu Welflovců na stavbě, respektive úpravě již existujícího kostela, nedokážeme prozatím bezpečně identifikovat, ale rozhodně jej nelze vyloučit. Nalezené architektonické články s přihlédnutím k výpovědi písemných pramenů datujeme převážně do 14. století. Vazba na pražské prostředí je v této době dokumentována nejen držbou vsi a patronátního práva ke kostelu pražskou mlynářkou Alžbětou, ale i vlastnictvím řady zlatnických dvorů novoměstskými měšťany. Objevené architektonické články jsou prvními konkrétními doklady architektonického profilu zaniklé stavby kostela ve Zlatnících.

Zlatnický kostel je další ukázkou z celé řady obdobných staveb, kde hmatatelné poznatky o zmiřelém středověkém objektu lze získat pouze při (alespoň zběžném) pozorování nástupnických objektů včetně barokních i mladších kostelních novostaveb v průběhu jejich oprav. Důsledné sledování může poskytnout prvotní informace o architektuře již zaniklých středověkých staveb či jejich částí. Vzhledem k tomu, že každý ze zásahů do hmoty stavby současně snižuje její vypořádací schopnost, a také vzhledem k doprovodnému poškození materiálu (opuky) je i sledování nástupnických novostaveb přínosné, a proto nanejvýš žádoucí. Součástí takového přístupu by měla být i publikace výsledků průzkumu.

EXKURZ

Recyklace staršího stavebního materiálu je v historické architektuře zcela běžným a logickým jevem. Pěkným příkladem využití středověkých konstrukcí v navazující novostavbě, dosud patrně neznámým, je i kostel sv. Jana Křtitele v Běstvině (okr. Chrudim). Novostavba z roku 1726 (obr. 9) ve své hmotě obsahuje materiál starší středověké stavby, což je možné pozorovat na jejím západním průčelí. Pod opadanou omítkou se zde ve zdivu barokní novostavby objevil dílec klínového vyžlabeného prvku, patrně žebra (obr. 10). Staršího materiálu zde tedy bylo využito obdobně jako ve Zlatnících. Ze známějších staveb je možné uvést podobný postup u kostela sv. Jakuba v Jihlavě, v jehož zdivu se nachází mnoho prvků z jeho pozdně románského předchůdce. Druhotně použitý starší materiál jsme evidovali v novostavbě kostela sv. Gotharda v Praze-Bubenči z roku 1801 (BARTOŠ/KOBEROVÁ/SEMERÁD 2015, 158–159; ke kostelu např. VLČEK 2012, 123).

Obr. 9. Běstvina (okr. Chrudim), kostel sv. Jana Křtitele (foto M. Kovář, 2015).

Obr. 10. Běstvína (okr. Chrudim), kostel sv. Jana Křtitele. Druhotně použitý gotický architektonický článek, patrně klenební žebro, ve zdivu západního průčelí kostela (foto a zaměření ložné plochy profilu M. Kovář, 2015; překreslil M. Semerád, 2019).

LITERATURA A PRAMENY

- BARTÁK 1939 — Jan BARTÁK: Okres jilovský, politický, soudní i berní samotný. (= Přehledný místopis země české, sv. 1), Praha 1939.
- BARTOŠ/KOBEROVÁ/SEMERÁD 2015 — Ladislav BARTOŠ / Veronika KOBEROVÁ / Matouš SEMERÁD: Operativní průzkumy a dokumentace provedené NPÚ ÚOP HMP v roce 2014. Staletá Praha 31, 2015/2, 155–159.
- BENEŠOVSKÁ 2010 — Klára BENEŠOVSKÁ: Příchod Jana a Elišky do Prahy v prosinci roku 1310. In: Královský sňatek: Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský – 1310 – A Royal Marriage. Elisabeth Premyslid and John of Luxembourg – 1310. K. Benešová (ed.), Praha 2010, 54–69.
- BOHÁČ 2001 — Zdeněk BOHÁČ: Topografický slovník k církevním dějinám předhusitských Čech : Pražský archidiakonát. Praha 2001.
- CIHLA/PANÁČEK 2013 — Michal CIHLA / Michal PANÁČEK 2013: Středověké technologické postupy při opracování stavebního kamene. In: Historické způsoby opracování kamene, metody průzkumu a kritéria výběru náhradního kamene kvádřového zdiva. M. Panáček (ed.), Praha 2013, 50–62.
- DRAGOUN 2002 — Zdeněk DRAGOUN: Praha 885–1310 : Kapitoly o románské a raně gotické architektuře – Prag 885–1310 : Kapitel über romanische und frühgotische Architektur. Praha 2002.
- DRAGOUN 2015 — Zdeněk DRAGOUN: K historii a podobě kostela sv. Valentina na Starém Městě pražském. In: V za(u)jetí malostranských stratigrafií. Sborník k životnímu jubileu Jarmily Čihákové – On the history and appearance of the Church of St. Valentine in the Prague Old Town. J. Podliska et al. (eds), Praha 2015, 30–49.
- HLAVÁČEK/HLEDÍKOVÁ 1973 — Ivan Hlaváček / Zdeňka HLEDÍKOVÁ (eds): Protocolum visitationis archidiaconatus Pragensis annis 1379–1382 per Paulum de Janowicz, archidiaconum Pragensem, factae. Pragae 1973.
- JUŘINA 2009 — Petr JUŘINA: Výstavba hradeb a vznik náměstí. In: Petr Juřina et al., Náměstí Republiky : Výzkum století – The Republic Square : Archaeological Excavations of the Century. Praha 2009, 67–72.
- KRZEMIŇSKA/TRĚŠTÍK 1964 — Barbara KRZEMIŇSKA / Dušan TRĚŠTÍK: Služební organizace v raně středověkých Čechách – Organisation des services en Bohême durant le Haut Moyen Age. Československý časopis historický 12 [62], 1964/5, 637–667.
- KUTHAN 1994 — Jiří KUTHAN: Česká architektura v době posledních Přemyslovců : Města – hrady – kláštery – kostely. Vimperk 1994.
- LÍBAL 1983 — Dobroslav LÍBAL: Architektura. In: Emanuel Poche et al., Praha středověká. (= Čtvero knih o Praze : architektura, sochařství, malířství, umělecké řemeslo), Praha 1983, 165–356.
- LÍBAL 2001 — Dobroslav LÍBAL: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha 2001.
- LÍBAL/MUK 1996 — Dobroslav LÍBAL / Jan MUK: Staré Město pražské : Architektonický a urbanistický vývoj. Praha 1996.
- MENCL 1953 — Václav MENCL: Tvary gotických žebor v české gotické architektuře. Zprávy památkové péče 11–12, 1951–1952/9–10, 268–281.
- MENDL 1916 — Bedřich MENDEL: Hospodářské a sociální poměry v městech pražských v letech 1378–1434. Český časopis historický 22, 1916, 54–67, 422–445.
- MEZNIČEK 1965 — Jaroslav MEZNIČEK: Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské. Rozpravy Československé akademie věd, Řada společenskovední 75/2. Praha 1965, 3–67.
- NAŇKOVÁ 1980 — Věra NAŇKOVÁ: Středokluky. In: Umělecké památky Čech 3, P/Š. Poche, E. (ed.), Praha 1980, 448–450.

- NOVÝ 1971 — Rostislav NOVÝ: Hospodářský region Prahy na přelomu 14. a 15. století – Die Wirtschaftsregion Prags an der Wende des 14. und 15. Jahrhunderts. Československý časopis historický 19, 1971, 397–418.
- PODLAHA 1907 — Antonín PODLAHA: Posvátná místa království Českého I : Řada první, Arcidiecése pražská : Vikariáty Českokobrodský, Černokostelecký, Mnichovický a Prosecký. Praha 1907.
- PODLAHA 1908 — Antonín PODLAHA : Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od praveku do počátku XIX. století 28 : Politický okres Vinohradský. Praha 1908.
- PRIX 2017 — Dalibor PRIX: Přestavba kostela sv. Martina v Sedlčanech ve 14. století – Der Umbau der Kirche st. Martin in Sedlčany im 14. Jahrhundert. Průzkumy památek 24, 2017/1, 3–38.
- RBM III — Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae III (1311–1333). J. Emler (ed.), Pragae 1890.
- RBM VI/1 — Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, sv. VI/1 (1355–1356). B. Mendl (ed.), Pragae 1928.
- SEDLÁČEK 1927 — August SEDLÁČEK: Hrad, zámky a tvrze království Českého 15 : Kouřimsko, Vltavsko a jihozápadní Boleslavsko. Praha 1927.
- SCHALLER 1788 — Jaroslaus SCHALLER: Topographie des Königreichs Böhmen 10 : Kaurzimer Kreis. Prag–Wien 1788.
- SOMMER 1844 — Johann Gottfried SOMMER: Das Königreich Böhmen 12 : Kauřimer Kreis. Prag 1844.
- SYNEK/ROŽMBERSKÝ 2013 — Jiří SYNEK / Petr ROŽMBERSKÝ: Tvrz Zlatníky. Hláska : Zpravodaj Klubu Augusta Sedláčka 24, 2013/3, 37–39.
- ŠIMŮNEK 2013 — Robert ŠIMŮNEK: Reprezentace české středověké šlechty – The Representation of Czech medieval Nobility. Praha 2013.
- ŠMILAUEROVÁ 1992 — Eva ŠMILAUEROVÁ: Vývoj právního a sociálního postavení poddaných ve vsi Zlatníky. Vědecké práce Národního zemědělského muzea 29, 1991–1992, 129–147.
- TADRA 1882 — Ferdinand TADRA (ed.): Summa Gerhardi : Ein Formelbuch aus der Zeit des Königs Johann von Böhmen (c. 1336–1345). Archiv für österreichische Geschichte 63, 1882, 304–594.
- TEIGE 1900 — Josef TEIGE (ed.): Registra krále Vladislava II. z let 1498–1502. (= Archiv český, sv. 18), Praha 1900, 1–289.
- TEIGE 1912 — Josef TEIGE: Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, L–Z. (= Archiv český, sv. 28), Praha 1912.
- VLČEK 2012 — Pavel VLČEK ET AL.: Umělecké památky Prahy : Velká Praha (A–L). Praha 2012.
- ŽEMLIČKA 1974 — Josef ŽEMLIČKA: Osídlení Zbraslavska od 10. do počátku 15. století – Die Besiedlungsgeschichte des Zbraslavsgebietes vom 10. bis zum Anfang des 15. Jahrhunderts. Památky archeologické 65, 1974, 419–465.

ZUSAMMENFASSUNG

GOTISCHE ARCHITEKTURFRAGMENTE DER KIRCHE DER HL. PETER UND PAUL IN ZLATNÍKY

Die Kirche der hl. Peter und Paul in Zlatníky (Bez. Prag-West, 1 km südlich von der Grenze der Hauptstadt Prag) ist ein Neubau aus dem Jahr 1857, der bloß das Turmmauerwerk des älteren Baus ausgenutzt hat. Während der Kirchenrenovierung identifizierte man nach dem Putzentfernen etliche Architekturglieder, die sich mit dem ursprünglichen mittelalterlichen Kirchenbau verbinden lassen. Das Dorf Zlatníky stellte einen der Bestandteile des wirtschaftlichen Hinterlands Prags dar, sein Schicksal war eng mit Prager Bürgern und später vor allem den Prager Kircheninstitutionen verknüpft. Die Kirche wurde erstmalig zum Jahr 1300 als Besitz des bedeutenden Prager Patriziergeschlechts Velflovici erwähnt, es lässt sich davon überlegen, sein Kern möge frühgotisch gewesen sein (ca. 1240–1300). Im Mauerwerk des vorhandenen Baus dokumentierte man eingemauerte mittelalterliche Bauglieder. Erwähnenswert unter ihnen sind vor allem das fünfeckige Fragment wohl einer frühgotischen Gewölberippe (Abb. 3, 4) und ein Bruchstück wohl von einer keilförmigen ausgekehrten Rippe (Abb. 5, 6). Der Befund lässt sich spätestens ins 14. Jahrhundert datieren, die Fragmente stellen die ersten konkreten Belege des architektonischen Profils des verschwundenen Baus dar. Ähnliches Behandeln mit Material aus dem älteren demolierten Bau lässt sich in mehreren Fällen belegen, wie z. B. in der Barockkirche des hl. Johannes d. T. in Běstvina (Bez. Chrudim), bei deren Bau man die mittelalterlichen Konstruktionen der älteren Kirche ausnutzte (Abb. 12, 13), oder eine Reihe weitere, auch Prager Beispiele (die Kirche der Geburt Mariä in Malá Chuchle [Klein Kuche] oder die des hl. Gotthard in Bubeneč). Es ist offenbar, dass bei der sorgfältigen Betrachtung der barockzeitlichen und späteren Kirchenneubauten während ihrer Instandsetzung die Unterlagen für die Rekonstruktion des architektonischen Profils der schon seit langem verschwundenen mittelalterlichen Bauten sicherwerden lassen.

Abb. 1. Zlatníky (Bez. Prag-West). Ausschnitt der Indikationskitze der Mappe des Stablen Katasters, 1841 (Nationalarchiv). Heruntergeladen von <https://archivnimapy.cuzk.cz/uazk/skici/skici/KRM/KRM485018410/KRM485018410_index.html>.

Abb. 2. Zlatníky, Kirche der hl. Peter und Paul. **A, B** – die freigelegten Rohmauerwerkdetails mit Befund der Architekturglieder (s. Abb. **4, 5**) aus dem Verlauf der Renovierung; **C** – Gesamtansicht von Südwesten nach der Renovierung (Foto M. Kovář, 2018).

Abb. 3. Zlatníky, Kirche der hl. Peter und Paul. Fragment einer gotischen fünfeckigen, wohl vom Gewölbe stammenden Rippe aus Pläner(?), in der südlichen Schiffmauer eingemauert (Foto und Aufnahme M. Kovář, 2018, Überzeichnung M. Semerád, 2019).

Abb. 4. Zlatníky, Kirche der hl. Peter und Paul. Gotisches Fragment der ausgekehlten Keilrippe aus Pläner mit der Bearbeitung der Lagefläche, in der westlichen Schiffmauer eingemauert. Die Profilierung wurde zuverlässig laut dem tiefer im Mauerwerk erhaltenen Profil ergänzt. Die Aufnahme wurde mithilfe des Kamms mit verschiebbaren Nadeln durchgeführt (Foto und Aufnahme M. Kovář, 2018, Überzeichnung M. Semerád, 2019).

Abb. 5. Zlatníky, Kirche der hl. Peter und Paul. Gotisches Bauglied mit Kehle an der westlichen Kirchenfront gefunden und Schema seiner Profilierung (Foto und Feldskizze M. Kovář, 2018; Überzeichnung M. Semerád).

Abb. 6. Zlatníky, Kirche der hl. Peter und Paul. **A** – Das einfach abgefaste gotische Bauglied an der westlichen Kirchenfront. Die Abfassung ist rechts deutlich; **B** – Sekundär verwendete gotische Werksteine im Mauerwerk des westlichen Strebebeylers an der Nordseite des Presbyteriums; an den Gliedern sind dergemeißelte Saumchlag sowie die tieferen muldigen Spuren nach der Grundbearbeitung deutlich; an der Oberfläche einzelner Glieder sind deutliche Spuren nach der Bearbeitung mit der Flächen-Doppelaxt(?) mit glatter Schneide oder mit Zähnen (Foto M. Kovář, 2018).

Abb. 7. Zlatníky, Kirche der hl. Peter und Paul. Sekundär verwendete hölzerne Konstruktionsglieder im Inneren des 2. Turmobergeschosses (Foto M. Kovář, 2018).

Abb. 8. Prag-Neustadt, Platz Náměstí Republiky Nr. Konstr. 461. Dislozierter Teil der fünfeckigen Gewölberippe, bei der archäologischen Forschung 2003 gefunden (Foto M. Kovář, 2018; Aufnahme M. Kovář, 2009; Zeichnung J. Hlavatý, 2009).

Abb. 9. Běstvína (Bez. Chrudim), Kirche des hl. Johannes d. T. (Foto M. Kovář, 2015).

Abb. 10. Běstvína, Kirche des hl. Johannes d. T. Sekundär verwendetes Architekturglied, wohl Gewölberippe, im Mauerwerk der westlichen Kirchenfront (Foto und Aufnahme der Lagerfläche des Profils M. Kovář, Überzeichnung M. Semerád, 2019).

Übersetzung von Jindřich Noll

Příspěvek vznikl v rámci výzkumné činnosti NPÚ.

Mgr. Miroslav KOVÁŘ, Ph.D., archeolog, stavební historik, kovar.miroslav@npu.cz
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Praze, Na Perštýně 12, CZ-110 00 Praha 1

PhDr. Vojtěch VANĚK, Ph.D., archivář, historik, vojtech.vanek@soapraha.cz
Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Kutná Hora, Benešova 257/33,
CZ-284 01 Kutná Hora